

De Standaard

18 september 2025

Th.C.W. Oudemans' 'Verre van evenwichtig' geeft veel te denken over de vraag hoe te leven in een onttoverde wereld ★★★★★

In het postuum uitgekomen boek van de vorig jaar overleden Nederlandse filosoof Wouter Oudemans speelt Heraclitus een grote rol. Net als die Griekse filosoof is ook Oudemans niet bang voor boude uitspraken.

Paul van Tongeren

De jonge Friedrich Nietzsche schreef met bewondering over Heraclitus (540-480 v.Chr.). Die Griekse filosoof was zich zozeer bewust van de waarheid van zijn inzichten dat hij daarvoor niet eens erkenning zocht: “De wereld heeft eeuwig de waarheid nodig, en dus heeft zij eeuwig Heraclitus nodig, hoewel hij haar niet nodig heeft. Wat gaat hem zijn roem aan!”

Aan dat citaat moest ik denken toen ik *Verre van evenwichtig* las, het laatste boek van de vorig jaar overleden Nederlandse filosoof Wouter (Th.C.W.) Oudemans. Net als Heraclitus (en Nietzsche) is ook Oudemans niet bang voor boude uitspraken, en ‘de duistere denker’ uit Efeze speelt in zijn boek een belangrijke rol.

Heraclitus staat in dit boek symbool voor twee opzienbarende historische breuken in de verhouding tussen mens en wereld. De eerste breuk vindt plaats in het tijdvak waarin mensen (en goden) de speelbal waren van een grillig lot. Heraclitus maakt de implosie daarvan mee en plaatst daartegenover de macht van de logos. Die logos (of ratio, in het Latijn) staat garant voor een berekenbare orde en opende in Heraclitus' denken een nieuw pad: het besef dat zekere kennis over de werkelijkheid mogelijk wordt. Dat nieuwe tijdperk ontwikkelt zich in de loop van millennia, en mondt uit, bij René Descartes in de 17de eeuw, in het vooruitzicht dat de werkelijkheid in principe volledig berekenbaar en technisch beheersbaar wordt.

Maar – en dat is de belangrijkste these van Oudemans' boek – het tijdperk van de logos (en de daarmee verbonden universele rationaliteit) is ten einde gekomen. Daarvoor zijn twee momenten in de moderne wetenschap verantwoordelijk: het darwinisme en de thermodynamica.

Het eerste laat zien dat de mens en zijn kenvermogen producten zijn van de evolutie. Het tweede stelt dat de wereld niet bestaat uit objecten, maar uit energiesystemen. Belangrijk om te beseffen is dat in die systemen orde tendeert naar wanorde. De afwezigheid van evenwicht (vandaar de titel van het boek) zal dan ook leiden tot de zogenaamde ‘hittedood’ van de dingen, wanneer alle energie is afgekoeld. Ook dat doet Oudemans aan Heraclitus denken: volgens hem zag de Griekse filosoof in, dat alles wat er is een veranderlijk krachtenspel vormt.

Schijnbaar autonoom

Verre van evenwichtig gaat over twee vragen die daardoor oprijzen. Wat betekent het om de implosie van de oude, en de verschijning van een nieuwe verhouding tussen mens en wereld te ervaren? En hoe valt in zo’n wereld te leven?

Oudemans leunt op Martin Heidegger (1889-1976) voor een antwoord op de eerste vraag. Die stelde zich als doel de eigenheid van filosofisch denken te beschrijven in een tijd die beheerst werd door wetenschappelijke en technische rationaliteit. Filosofisch denken vereist het breken met vanzelfsprekendheden, benadrukte hij. De Grieken noemden die ervaring *thaumazein*, zich verwonderen, een ervaring die ook voor Plato en Aristoteles het begin van de filosofie vormt. De verwoording daarvan vormt dan geen ‘propositioneel spreken’ meer (zeggen wat er in de wereld het geval is), maar een ‘topografisch’ spreken. Dat is te vergelijken met praten over een landschap terwijl je er zelf in staat, in plaats van het van bovenaf te beschrijven.

Juist in de teksten van de ‘vader van de logos’ Heraclitus – over het vuur waaruit alles ontstaat en waarnaar alles terugkeert, en over de oorlog als vader van alle dingen – vindt Oudemans een taal voor die andere vraag, die hij in thermodynamische beeldspraak formuleert: hoe te leven en te denken in die wereld waarin “schijnbaar autonome subjecten” in feite vectoren zijn van “de energieverwerking van staten” en andere supranationale instanties?

Voor de meesten is dat geen vraag, geeft Oudemans toe. Zoals mythen en religieuze voorstellingen de revolutie van Heraclitus overleefden, zo gaan wij door met pogingen om met wetenschap en technologie greep te houden op de werkelijkheid. Filosofisch leven en denken kan daar een tegenwicht voor bieden en, belangrijker nog, tot een oponthoud leiden. Want uiteindelijk is het bestaan een afkoeling totterdood.

Voor wie zich niet laat afschrikken door het (ook volgens de inleiders en bezorgers van dit nagelaten werk) esoterische karakter van het boek, is er veel in te vinden dat te denken geeft.